

КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУП- ҮЙРӨТҮҮДӨГҮ КӨЙГӨЙЛҮҮ МАСЕЛЕЛЕР

АЙТАЛИЕВА Т.К.
ф.и.к., доцент, ТалМУ.

Кыргыз тили-Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили.Эне тилибиздин мамлекеттик тил статусун алганынан бери чейрек кылымдан ашык убакыт өттү.Андан бери бул багытта кыйла алгылыктуу иш-аракеттер жүргүзүлүүдө.Жылдан-жылга мамлекеттик тилдин айланасында жүргүзүлүп жаткан иштердин кемчилик жактары ачык көрсөтүлүп,сындалып ал кемчиликтерди жоюу үчүн Мамлекеттик Тил комиссиясынын өкүлдөрү баш болгон жооптуу адамдар иш жүргүзүшүүдө.

[Азыркы күндө 7000 тил бар.Алардын ичинен 83 тил гана 80% колдонулат.7000 тилдин өкүлдөрүнүн ичинен 200гө жакынынын гана мамлекети бар.3500 тил жок болуп бара жаткан тил болуп саналат.Ар бир эки жумада бир тил жок болот.Калкынын саны 5 миллион болуп туруп мамлекетинде өз тилин колдонгон 5-6 эле мамлекет бар. Муну менен айтайын дегеним бул тилди сактоо-мамлекетти сактоо менен барабар түшүнүк.Ошондуктан тилди сактоого өзгөчө мамиле кылышыбыз керек.][1]-дейт Жогорку Кеңештин депутаты Каныбек Осмоналиев «Шоокум» журналынын жаргылчак рубрикасы уюштурган «Тил качан мамлекеттик болот?» аттуу теманын айланасындагы суроолорго берген жообунда.Бул статистикага таяна турган болсок,биз өзүбүздүн кыргыз тилибизди мындан ары да өнүктүрүү үчүн көп аракет жумшашыбыз керек.Кыргыз Республикасында жашаган адамдар кыргыз тилин жеткиликтүү деңгээлде билиши керек.Мамлекеттик деңгээлдеги иштер сөзсүз түрдө кыргыз тилинде жүргүзүлүшү керек.Кыргыз Республикасынын айыл-кыштактарында жашаган калктын дээрлик көпчүлүгү орус же башка тилдерди начар билишет.Күндөлүк турмушта негизинен бири-бири менен кыргыз тилинде гана баарлашышат.Тескерисинче,шаар жеринде жашаган атуулдарыбыздын көпчүлүгү кыргыз тилин начар билишет,орус же башка тилдерди жогорку деңгээлде өздөштүрүшкөн.Алар үчүн кыргыз тилинде сүйлөө кыйынга турат.Мына ушундай эки ажырымды жоюуга мүмкүнбү?Негизинен балага тил үйрөтүүнү бала кезинен баштоо керек.Бүгүнкү күндө бала бакча,мектеп,кесиптик жана жогорку окуу жайларында окутуу мамлекеттик тилде жүргүзүлүүдө.

Мен өзүм байкаган айрым көрүнүштөргө токтолсом:биздин университетте башка улуттун өкүлдөрү да окушат.Аларга кыргызча суроо берип жооп алуу кыйынчылык жаратат.Суроо берсең кыргызча билбей турганын айтышат.Чындыгында,мектептерде кыргыз тилинин атайын сабак катары өтүлө баштаганына көп жылдар болду.Окуучулар биринчи класстан 11-класска чейин кыргыз тилинен сабак алышат.Жыйынтыгында кыргызча эч нерсе билбей чыкканы өкүнүчтүү.Башкача айтканда мектепте жумасына 3 жолу,бир окуу жылында 103 саат ,11 жылда 1133 саат окутулуп,натыйжада балдардын кыргыз тилин жакшы билбей калуусу,демек,сабактардын начар,натыйжасыз,сапатсыз өтүлүп жатканын айгинелейт.

Же болбосо орус улутундагы кыргыз айылында өскөн студенттердин кыргызча өтө так сүйлөп,ар кандай конкурстарда да кыргызча ырдап-бийлегендерин көрүп мындан чөйрөнүн таасиринин күчтүүлүгүн көрүүгө болот.Жалаң орусча сүйлөгөн чөйрөдө жүргөн бала менен жалаң кыргызча сүйлөгөн чөйрөдө жүргөн баланын тилди өздөштүрүүдөгү айрымачылыгы асман менен жердей.

Ал эми айылдык мектепти жакшы аяктап келген студент: “Эмне үчүн өтүлүп жаткан дисциплиналар боюнча кыргызча китептер жок деп нааразычылыгын билдирет.Бизде сабактар жалаң кыргызча өтүлүшү керек да,- дейт.Чет тилдер,табигый жана так илимдер, техника багытындагы китептердин дээрлик көпчүлүгү орус тилинде ал эми аларды кыргыз тилине которуу,китеп кылып жарыкка чыгаруу үчүн каражаттын жетишсиз экендиги айтылып келет. Которуу демекчи,окуу куралдарын бир тилден

экинчи тилге которууда адис котормочулар болбосо, котормолор сапатсыз болуп калуусу мүмкүн. Бул тууралуу коомчулукта пикирлер айтылып жүргөнүнөн кабардарбыз. Айыл жеринен окуп ЖОЖдорго тапшырган студенттердин дээрлик көпчүлүгү орус тили, чет тили сабактарынан кыйналышып, зачет, экзамен дерин учурунда тапшыра албай жаткандыктарына күбө болуудабыз. Ошондуктан, азыркы күндө окуучуларды ар тараптан өнүккөн, бир нече тилди жакшы деңгээлде өздөштүргөн инсан катары калыптандырып тарбиялап чыгаруу мугалимдин ыйык парзы деп ойлойм.

Билим алып жаткан жаш адамдар канчалык көп тил билсе өздөрүнө ошончолук жакшы. Бир эле кыргыз тили менен көп нерсени билбей чектелип калышары белгилүү нерсе. Албетте, Кыргыз Республикасынын ар бир атуулу кыргыз тилин өтө жакшы билүүсү керек. Башка тилдерди жакшы билишсе, бул - алардын жетишкендиктери. “Канча тил билсең, ошончо адамсың» деген макал да жөн жеринен чыккан эмес.

Филология илимдеринин доктору, профессор С. Рыспаев менен Б. Абдухамидованын 2013-2014-окуу жылында дагы мугалимдердин август кеңешмелерине карата орус, өзбек, тажик тилдеринде окуган мектептер үчүн кыргыз тили, адабиятын окутуу боюнча методикалык сунуштары жылдар өтсө да өзүнүн актуалдуулугун жоготпойт. Бул методикалык сунуштарда кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүү проблемалары боюнча алгылыктуу пикирлер айтылган. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда эмнелерге көңүл бөлүнүүгө тийиш? - деген суроо коюлуп тиешелүү 4 сунуш айтылган. [2]

[1-сунуш. Кыргыз тилин республикабызда жашап жаткан түрдүү улуттун өкүлдөрүнүн коомдук жайларда өз ара карым-катышынын куралы катары үйрөтүү, мында окуу материалдарын жаттатып үйрөтпөй практикалык негизде, сүйлөшүү аркылуу сүйлөшүү жана кырдаалга ылайык пикир алыша билүүгө машыктыруу айрыкча көңүлгө алынат.

2-сунуш. Кыргыз тилин республикабызда жашап жаткан ар түрдүү улуттун өкүлдөрүнүн улуттук маданиятын таанып-билүүнүн каражаты катары үйрөтүү, бул учурда тиешелүү дидактикалык материалдарды өз орду менен колдонууга көңүл бурулат.

3-сунуш. Кыргыз тилин үйрөтүүдө ар бир баланын инсандык талаптарын эске алуу керек. Окутуу процессинде балдардын мыкты сапаттарын кыргыз тилиндеги окуу материалдары аркылуу өнүктүрүүгө көңүл буруу керек.

4-сунуш. Кыргыз тилин билим алуунун жана жашап жаткан чөйрө менен социалдашуунун каражаты катары үйрөтүү. Кыргыз тилин жалаң гана сүйлөшүү каражаты эмес, ал тилдеги окуу материалдарынын мазмунун түшүнүп, талдап үйрөнүүгө, жашап жаткан чөйрө менен мамилелешүү маданиятына көнүктүрүү.] [3]

Авторлор: “жогорудагы методологиялык багытка таянсак, анда кыргыз тилине жандуу мамиле жасаган болобуз” - дешет. Кыргыз тилин окутуу эмес, үйрөтүү багытында иш жүргүзгөн туура деп белгилешет. Сабак учурунда мугалим менен окуучунун көңүлү тилдик материалдарды жаттатууга жана жаттоого эмес, өтүлгөн материалдарды турмуштук кырдаалга жараша колдоно билүүгө бгыттала турганын билдирет. Андан ары окуучулар кыргыз тилин окуп үйрөнүүдө угуп түшүнүүгө, сүйлөшүүгө, жаза билүүгө, окуганга жана аларга коюлуучу талаптарга көңүл буруусу керектигине токтолушкан. Мындан тышкары кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууда пайдаланылуучу окуу китептеринин тизмелери, окуу-нормативдик жана методикалык адабияттар, окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн сунушталган окуу китептеринин жана методикалык адабияттардын тизмелери берилген. Секциялык иштерде талкуулоого мүмкүн болгон 11 проблемалуу маселелердин темалары сунушталган. Секциялык иште талкуулануучу маселелердин ар бири өз алдынча актуалдуу. Алардын ичинен “Кыргыз тилин Кыргызстандын бардык жарандарынын өз ара карым-катнашынын куралы катары үйрөтүүгө кантип жетишүүгө болот?” аттуу проблемалуу маселеси бүгүнкү күндө өтө актуалдуу деп белгилөөгө болот. Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилдерди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасына ылайык “Билим берүү жана илим

чөйрөсүндөгү тил саясаты” аттуу 2-бөлүмүндө билим берүү чөйрөсүндөгү(мектепке чейинки, мектептеги, орто кесиптик жана жогорку окуу жайларындагы билим берүүдөгү) тил саясатынын максаттары жана милдеттери менен үндөш. Биз жогоруда белгилеген тил үйрөнүүдөгү кемчиликтер мамлекеттик тил боюнча улуттук программада да белгиленген. Ошондуктан, тилди үйрөтүү билим берүү мекемелеринде жакшы жолго коюлмайынча, эч убакта оң натыйжа бербей тургандыгы айдан ачык көрүнүш. Ошол эле мамлекеттик тил боюнча улуттук программада мамлекеттик тилдин абалына мындай талдоо бар: [Азыркы Кыргызстандагы тил саясатында мамлекеттик тилди өнүктүрүү маселеси абдан курч бойдон калууда. Эгемендик жылдары мамлекеттик тилди колдоо боюнча жигердүү күч-аракеттер жумшалганына карабастан, азыркы мезгилде кыргыз тилин колдонуунун чөйрөсүн кеңейтүүдө, биринчи кезекте мамлекеттик башкаруу, иш кагаздарын жүргүзүү жана кесиптик коммуникация чөйрөсүндө, ошондой эле жогорку билим берүү системасында кескин өзгөрүүлөрдүн болгондугу байкалбай жатат. Мамлекеттик тил республиканын бардык окуу жайларында окутулуп жаткандыгына карабастан, кыргыз тили эне тили болуп эсептелбеген жарандардын ондон бир бөлүгү гана бул тилди билет. Ошол эле учурда орус тилдүү мектептердин бүтүрүүчүлөрү мамлекеттик тилди билбеген сыяктуу эле, кыргыз, өзбек, тажик тилдүү мектептердин бүтүрүүчүлөрү расмий тилди талаптагыдай деңгээлде билбейт. Ушуга удаа эле республиканын окуу жайларында чет тилдерди окутуунун сапатын кескин жакшыртуу зарыл.] [4]

Мамлекеттик тил боюнча улуттук программанын максаты жана милдеттери ишке ашырылса, бир нече жылдар өткөндөн кийин кыргыз тилинин абалынын жакшы деңгээлге көтөрүлгөнүн көрө алабыз. Көп учурларда бул маселе боюнча жүргүзүлүүчү иштер каражаттын жетишсиздигине байланыштуу орто деңгээлде жүргүзүлүп жаткандыгын билебиз. Бул программанын биринчи эле милдети негизги окуу дисциплиналары боюнча ар түрдүү баскычтар үчүн кыргыз тилинде окуу-усулдук адабияттарды конкурстук негизде түзүү жана басып чыгаруу иши жолго коюу менен башталат. Андан соң орто кесиптик жана жогорку окуу жайлардын филологиялык эмес адистиктеринин студенттери үчүн базалык атайын адабияттарды которууну уюштуруу менен аларды конкурстук негизде чыгарышат. Бардык окуу китептеринин жана окуу куралдарынын которулушунун сапатын көзөмөлдөөчү эксперттик кеңештер түзүлөт. Филологиялык эмес багыттагы окуу жайлардын кыргыз тилинде мыкты лекция окуган лекторлоруна кошумча каржылык колдоо көрсөтүлөт. Кыргыз тили жана адабиятын окутуу үчүн лаборатория түзүү, тил багытында окуткан окутуучулардын классификациясын жогорулатуу үчүн Инновациялык технологиялар борборун түзүлөт. Мектепте жана мектепке чейинки мекемелерде мамлекеттик жана башка тилдерди окуткан жана предметтик-интеграциялык окутуунун мыкты ыкмаларын билген кадрлар даярдалат. Тилдик эмес ЖОЖдордо, орто кесиптик окуу жайларда мамлекеттик тилде окутуунун толук циклин жүргүзүлөт. КР Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан каржыланып чыгарылган кыргыз тилиндеги бардык иштелмелер министрликтин интернет порталына жайгаштырылса, аралыктан окутуу үчүн да шарттар түзүлөт. Ден соолугунан мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үчүн да окуу-усулдук колдонмолор чыгарылат. Окуучуларды класстан класска көчүрүүдө да кыргыз тили боюнча атайын сынактар киргизилет. 9-11-класстын бүтүрүүчүлөрү үчүн атайын мамлекеттик тил боюнча сынактарды, тестирлөө киргизилет. Кесиптик орто жана жогорку окуу жайынын студенттери үчүн “Кыргыз тили жана адабияты” дисциплинасы боюнча комплекстүү аттестацияны киргизүү өңдүү мамлекеттик тил боюнча улуттук программанын ишке ашыруучу милдеттери бар. Бул милдеттерди ишке ашыруу үчүн жалпы коомчулуктун өкүлдөрү өздөрүнүн активдүүлүктөрүн көрсөтүшүп, бардыгыбыз кайдыгер карабай аракеттенгенде гана өзүнүн оң натыйжасын бере турганы чындык.

Адабияттар:

1. "Шоокум" журналы.2013-жыл.8-февраль.
2. "Кутбилим" газетасы.2013-жыл.2-август.
3. "Кутбилим" газетасы.2013-жыл.2-август.
4. Кыргыз маданият борборунун блогу.2014-жыл.8-июл.
5. Кыргыз маданият борборунун блогу.2014-жыл.8-июл.